

تشیع در ایران

قرن دوم و سوم هجری

رضا صفری

تشیع در ایران

قرن دوم و سوم هجری

رضا صفری

ناشر: انتشارات کانون اندیشه جوان

چاپ اول: ۱۳۹۵

شمارگان: ۳۰۰ نسخه قیمت: ۱۷۰۰۰ تومان

طراح جلد: آزاده نیرومند

چاپ و صحافی: الغدير

کانون اندیشه جوان

تهران، رضا، ۱۳۶۲.

عنوان و نام پدیدآورنده: تشیع در ایران: قرن دوم و سوم هجری / رضا صفری.

مشخصات نشر: تهران: کانون اندیشه جوان، ۱۳۹۴.

مشخصات ظاهری: ۲۰۰ ص.

قیمت: ۱۷۰۰۰ ریال شابک: 978-964-924000-00

وضعیت فهرست‌نویسی: فهرست‌نویسی نشده

یادداشت: کتابنامه. یادداشت: نمایه.

موضوع: شیعه — ایران — تاریخ — قرن ۲ ق.م.

موضوع: اسلام — ایران — تاریخ.

رده‌بندی کنگره: BP۲۳۹/ص۷ ۱۳۹۴ ات

رده‌بندی دیویی: ۲۹۷/۵۳۰۹۵۵

شماره کتابشناسی ملی: ۴۱۶۱۸۱۵

تهران: تقاطع بزرگراه شهید مدرس و خیابان شهید بهشتی، پلاک ۵۶

تلفن: ۸۸۵۰۵۴۰۲ — ۸۸۵۰۳۳۴۱

همه حقوق محفوظ است

پیشگفتار	۹
مقدمه	۱۳
۱. پراکندگی جغرافیایی	۱۳
۲. تشیع	۱۴
۳. تشیع امامی	۱۴
۴. زیدیه	۱۵
فصل اول: ورود تشیع به ایران	۱۹
گفتار اول: کلیات	۱۹
بند ۱: شیعه و تشیع در لغت و اصطلاح	۲
۱. معنای اصطلاحی عام	۲۲
۲. معنای اصطلاحی خاص	۲۳
بند ۲: پیدایش شیعه	۲۴
بند ۳: تشیع و اندیشه‌های ایرانی	۳۴

- گفتار دوم: مراحل ورود تشیع به ایران ۴۲
- بند ۱: مرحله اول: تشیع میان موالی ایران در عراق ۴۳
- بند ۲: مرحله دوم: نفوذ تشیع در بعضی مناطق مرکزی، به ویژه قم ۵۶
- ۲-۱. مهاجرت اعراب اشعری ۵۶
- ۲-۲. جغرافیای تاریخی قم ۵۷
- ۲-۳. وجه تسمیه قم ۵۸
- ۲-۴. قتل قم ۵۹
- ۲-۵. وراثت اشرافی‌ها به قم ۶۰
- ۲-۶. گسترش تشیع اشعری در قم ۶۶
- بند ۳: مرحله سوم: ورود تشیع به راجی شرق ایران ۷۰
- ۳-۱. اهمیت و چگونگی فتح خراسان ۷۰
- ۲-۳. مهاجرت اعراب به خراسان ۷۳
- ۳-۳. ورود تشیع به خراسان ۷۵
- بند ۴: ورود علویان و سادات به ایران ۷۷
- فصل دوم: بررسی اوضاع تشیع در ایران از آغاز تا سال ۲۲۷ هـ ق ۸۵
- گفتار اول: قیام‌های شیعی - زیدی در عصر امویان و ارتباط آن با تشیع ایران ۸۹
- بند ۱: قیام تواین و مختار ۹۲
- بند ۲: قیام زید بن علی و فرزندش یحیی ۹۶
- بند ۳: قیام عبدالله بن معاویه بن عبدالله بن جعفر ۱۰۱
- گفتار دوم: عزیمت امام رضا (ع) به ایران ۱۰۷

- فصل سوم: پراکندگی جغرافیایی شیعه در ایران (۱۳۲ تا ۲۲۷ هـ.ق)..... ۱۱۵
- گفتار اول: تراکم و پراکندگی جمعیت..... ۱۱۶
- بند ۱: تراکم جمعیت (POPULATION DENSITY)..... ۱۱۶
- بند ۲: پراکندگی جمعیت شیعه..... ۱۱۷
- ۱-۱. ایالت جبال..... ۱۱۸
- ۱-۱-۱. قم..... ۱۱۸
- ۱-۲. آره..... ۱۲۰
- ۱-۳. روی..... ۱۲۳
- ۱-۴. کاشان..... ۱۲۵
- ۱-۵. طالقان..... ۱۲۸
- ۱-۶. کرج ابودلف..... ۱۳۱
- ۲-۲. آذربایجان..... ۱۳۳
- ۲-۳. خوزستان..... ۱۳۴
- ۲-۴. سیستان..... ۱۳۶
- ۲-۵. خراسان..... ۱۳۸
- ۲-۵-۱. نیشابور..... ۱۳۹
- ۲-۵-۲. بیهق..... ۱۴۲
- ۲-۵-۳. مرو..... ۱۴۳
- ۲-۶. طبرستان..... ۱۴۳
- گفتار دوم: سازمان وکالت..... ۱۴۹

- بند ۱: قم ۱۵۲
- بند ۲: آوه و کاشان ۱۵۴
- بند ۳: ری ۱۵۴
- بند ۴: اهواز ۱۵۵
- بند ۵: خراسان ۱۵۵
- بند ۶: چها: چرایی پراکندگی جغرافیایی شیعیان در مناطق مختلف ... ۱۵۷
- بند ۷: گذار اول خراسان ۱۵۸
- ۱-۱. بررسی اوضاع اجتماعی - اقتصادی خراسان ۱۵۸
- ۱-۲. جغرافیا، بیعت، اسان ۱۶۴
- بند ۸: گفتار دوم: طبرستان ۱۶۹
- بند ۹: رویکرد مردم و حکومت محلی طبرستان ۱۶۹
- بند ۱۰: شرایط جغرافیایی و اقلیمی ۱۷۵
- بند ۱۱: گفتار سوم: قم ۱۷۷
- بند ۱۲: عوامل درونی (عوامل زمینه‌ساز) ۱۷۷
- بند ۱۳: عامل بیرونی ۱۸۳
- نتیجه‌گیری ۱۸۷
- کتابنامه ۱۸۹
- نمایه اعلام ۲۰۹

پیشگفتار

تا پایان قرن نوزدهم، شیعیان به ندرت از مرزهای عراق خارج شدند و تعداد کمی از آنها در ایران حضور داشتند؛ اما با شروع سده دوم به‌ویژه در سال‌های ۱۳۲ تا ۲۲۷ هجری بافت جمعیتی شیعه در منطقه تغییر کرد و مهاجرت‌های زیادی از عراق به سایر کشورها، از جمله میهنمان انجام گرفت. برای درک بهتر و دقیق‌تر مسائل امروز شیعیان، لازم است زمینه تاریخی، اجتماعی و فرهنگی آنان بررسی شود. یکی از ابعاد حیات اجتماعی شیعیان، شاخصه پراکندگی جمعیتی است؛ در این راستا آگاهی از اینکه حرامع شیعی در چه مناطقی حضور داشتند و فعالیت می‌کردند، به طور نسبی چه تعدادی از افراد جامعه را تشکیل می‌دادند، عواملی که در پراکندگی جغرافیای شیعه تأثیرگذار بوده است و پاسخ به این پرسش که آیا این پراکندگی جغرافیایی در درون کانون‌های اصلی اختیاری بوده است یا جمعیت‌های شیعی چاره‌ای جز جابه‌جایی نداشته‌اند؟ بسیار مهم است. در این کتاب، مخاطب جوان با چگونگی و چرایی گستره جغرافیایی شیعیان در مناطق مختلف ایران آشنا می‌شود.

اثر حاضر محصول تلاش گروه مطالعات فرهنگی و اجتماعی مرکز پژوهش‌های جوان است. این مجموعه، شاخه‌ای از شاخسار پربروبار پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی^۱ است که با گروه‌های علمی «پیش و اندیشه»، «مطالعات فرهنگی و اجتماعی»، «نظام‌ها و مطالعات انقلاب اسلامی»، «اخلاق، تربیت و روان‌شناسی»، «سنت‌های حوزوی و آداب طلبگی» و «ادب و هنر» به افق‌های پیش رو و گام‌های پیشرو در عرصه فرهنگ جامعه اندیشیده و آثار مفید به ثمر رسانده است. رشد و شکوفایی باورها و گرایش‌های دینی و معرفی الگوهای مطرب رفتار دینی و پاسخ به نیازها و خواسته‌های جوانان در زمینه‌های دینی، فرهنگ و اجتماعی از مهم‌ترین اهداف فرازوی مرکز است تا با رصد شرایط روز - معر، به صید موضوعات ضروری دست زند و پژوهش‌هایی مفید بیافریند.

مرکز پژوهش‌های جوان در چهار سطح جوان، دانشجوی، اندیشه و طلبه به تولید آثاری در قالب‌ها و آرایه‌های نوآگرن - منول است:

۱. پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی با توجه به بایستگی تحقیقات دقیق و منسجم، نظریه‌پروری و نوآوری درباره زیرساخت‌های اندیشه دینی و نظام اجتماعی مبتنی بر آن و پرداخت علمی و روزآمد به حوادث فکری و صیانت از هویت دینی و سلامت فکری قشرهای تحصیل‌کرده و نسل جوان کشور، به‌عنوان نهادی علمی - پژوهشی و آموزشی، دانشگاهی و حوزوی در سال ۱۳۷۳ تأسیس شد. این پژوهشگاه شخصیتی حقوقی و مستقل دارد و در حکم نهاد عمومی و غیردولتی و غیرانتفاعی است که در قالب چهار پژوهشکده «حکمت و دین‌پژوهی»، «نظام‌های اسلامی»، «فرهنگ و مطالعات اجتماعی» و «دانشنامه‌نگاری دینی» و همچنین «مرکز پژوهش‌های جوان» فعالیت می‌کند.

۱. «کتاب جوان» برای مخاطبان جوانی تهیه می‌شود که هفده تا ۲۴ ساله‌اند و دوره متوسطه تحصیلی را سپری کرده‌اند.

۲. «کتاب دانشجو» مربوط به جوانان دانش‌پژوه در مقطع کاردانی و کارشناسی است که به طور معمول هجده تا ۲۶ سال دارند.

۳. «کتاب اندیشه» برای جوانانی نگاشته می‌شود که پویایی فکری خویش را تعالی بخشید به فراتر از مقطع کارشناسی قدم نهاده‌اند و به طور معمول کمتر از ۲۸ سال به پست‌سر گذاشته‌اند.

۴. «کتاب طلب با جوانان» سخن می‌گوید که سال‌های نخست و سطوح میانی علوم حوزوی را گذرانده‌اند.

کتاب پیش رو از آثار سطح اندیشه این مرکز است.

این مرکز با قدردانی از آقای دکتر رضا صفری برای انجام این اثر، تلاش مجدانه مدیر گروه مطالعات فرهنگی و اجماعی آقای محمدحسن شاهنگی، و همکاری ارزیابان گرامی، آقایان دکتر حامد سرویش و داوران جزینی را ارج نهاده، صمیمانه در انتظار نقدها و پیشنهادهای خوانندگان عزیزان نشسته است.

مرکز پژوهش‌های جوان

مقدمه

بدون شک سخت‌گیری‌های بنی‌امیه و عباسیان بر شیعیان، از عوامل تأثیرگذار بر گسترش تشیع در ایران بوده است. پراکندگی جغرافیایی شیعیان در ایران (۱۳۲- ۲۲۷هـ.ق) جز قم که در دوره اموی به جری به کانونی شیعی تبدیل شده بود، در بقیه مناطق ایران، از جمله جبال خراسان و طبرستان به چشم می‌خورد. سؤال اصلی این کتاب این است که پراکندگی جغرافیایی شیعیان ایران در مقطع ۱۳۲- ۲۲۷ هـ.ق چه وضعیتی دارد و عناصر و عوامل تأثیرگذار بر این پراکندگی کدام‌اند؟ در اینجا لازم است مفاهیم اصلی این کتاب توضیح داده شوند:

۱. پراکندگی جغرافیایی

پراکندگی جغرافیایی به نحوه توزیع پدیده‌ها، عناصر و جریان‌های "ماده‌شده" در موقعیت‌های مختلف مکانی و زمانی و بررسی عوامل اصلی تأثیرگذار بر توزیع مکانی پدیده‌های مطالعه‌شده گفته می‌شود.